

Leen De Roo: 'De directies zijn zich heel erg bewust van het probleem, en staan ook echt open voor dialoog met ons. Maar ze moeten samen met ons toegeven: 'Wij kunnen hier niet toveren.''

Neurodiversiteit in het strafrecht: de casus van verdachten en gedetineerden met autisme

In nr. 528 van De Juristenkrant besprak Sofie Royer de vrijspraak door het hof van beroep van een verdachte met een autismespectrumstoornis die door de politie hardhandig was aangepakt bij een poging tot huiszoeking. In een lezersbrief in dezelfde editie riepen de ouders van een gedetineerde met autisme op tot meer aandacht voor de stoornis bij politie en justitie. Het is duidelijk dat neurodivergentie vooral tijdens het verhoor een blinde vlek is. Hoe het wel kan, tonen de gevangenen, waar er ondanks de vele problemen, wel bewust gewerkt wordt aan de specifieke noden van gedetineerden met een beperking. We spraken met hulpverleners en onderzoekers over wat werkt en wat niet.

Ruth Boone

Herkenbaar. Dat is de eerste reactie van Leen De Roo wanneer we haar de lezersbrief voorleggen die we in april publiceerden, van de ouders van een volwassen zoon met autisme die met het gerecht in aanraking kwam (Juristenkrant nr. 528). De Roo werkt bij vzw Voluit als coördinator van het team 'Ontgrendeld', dat in de Oost-Vlaamse gevangenis- en gedetineerden met een beperking of met autisme (ASS) of een sterk vermoeden daarvan, en van mensen met een niet-aangeboren hersenletsel.

In Gent doet Voluit dat al sinds 2001, in 2009 werd de werking uitgebreid naar heel Oost-Vlaanderen (Dendermonde, Beveren, Oudenaarde). Ook in de gevangenis van Antwer-

pen en Merksplas is er al lang een vergelijkbare werking. Geleidelijk werd ook in andere gevangenis- en gedetineerden met een VAPH-werking uitgebouwd en sinds 2023 is er in elke gevangenis een VAPH-organisatie die ondersteuning biedt, dankzij middelen via het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAHP).

ONDERDIAGNOSE

Leen De Roo: 'Autisme is een ontwikkelingsstoornis waarbij er sprake is van problemen in sociale communicatie en interactie en rigide, repetitieve gedragingen en gefocuste interesses. Autisme wordt ook gekenmerkt door een andere manier van informatie verwerken. Tegenwoordig wordt autisme steeds vaker omschreven als een vorm van neurodiversiteit - een uitdrukking van diversiteit in gedrag en denken - eerder dan als een stoornis.'

In een gevangenisomgeving is die andere beleving van de realiteit extra lastig voor mensen met autisme, verduidelijkt Ione Geerts. Zij bereidt aan de VUB een doctoraatsonderzoek voor naar de samenwerking tussen penitentiaire instellingen en justitiehuizen in het begeleiden van de re-integratie van gedetineerden met autisme. 'Er zijn heel veel uitdagingen voor die doelgroep. Denk alleen al aan het sensorische: reuk, sfeer, geluiden in een gevangenis. Dat is voor iedereen uitdagend, maar neurotypische mensen kunnen dat makkelijker van zich af laten glijden'. Andere uitdagingen zijn nieuwe routines, (onduidelijke) communicatie en sociale interacties met medege-detineerden en personeel.

De feiten waarvoor mensen met autisme in de gevangenis belanden, zijn divers: het kan gaan om belaging, geweld, zeden- of drugsfeiten. Ione Geerts: 'Uit verschillende studies wereldwijd blijkt een oververtegenwoordiging van personen met autisme in detentie: tussen de 5 en 15 procent. Vergelijkingen van die studies zijn moeilijk, omdat er een groot verschil in meetmethodes is, zoals screening van vragenlijsten, interviews, dossieranalyse en gebruikte terminologie. Vroeger maakte men bijvoorbeeld een onderscheid tussen klassiek autisme, het syndroom van Asperger of PDD-NOS; nu wordt het onderscheid minder gemaakt, vandaag de dag valt alles onder een paraplu-begrip autisme spectrum stoornissen.'

In een forensische psychiatrische context is de oververtegenwoordiging nog groter. 'Daar zie je vaker autisme in combinatie met andere stoornissen', aldus Geerts.

'Maar eigenlijk weten we niet hoeveel mensen een autismespectrumstoornis hebben, omdat de stoornis onzichtbaar is. Vaak wordt het autisme pas opgemerkt eens men in aanraking komt met justitie, tijdens een psychiatrisch

onderzoek of eens men in detentie zit. Er is dus een groot probleem van onderdiagnose vooraf. Laattijdige diagnose komt voor een stuk ook omdat mensen leren het te camoufleren. En dat vraagt veel van hen.'

'Bepaalde kenmerken van autisme kunnen bijdragen tot het plegen van feiten: gebrek aan empathie, het niet begrijpen van grenzen van anderen, moeilijk gevoelens kunnen aflezen, zeker wanneer die niet expliciet uitgesproken worden. Om tot delinquent gedrag over te gaan, spelen er natuurlijk meer factoren, maar een autismestoornis kan er wel toe bijdragen'. Ook Leen De Roo wijst op het probleem van onder- en laattijdige diagnose: 'Als we autisme vermoeden, kunnen we ervoor zorgen dat een gedetineerde extern kan worden getest, als dat zinvol is voor de betrokkenen of als het kadert in zijn traject. Indien mogelijk gebeurt die diagnose gratis - maar daar zijn lange wachtlijsten voor - en anders is het betalend, als bijvoorbeeld de familie kan of wil bijdragen. Bij een diagnose vallen voor mensen in detentie dan vaak de puzzelstukjes van hun leven in mekaar. Dan komen ze tot het besef: als ik dit had geweten, dan had ik bepaalde dingen anders kunnen aanpakken en waren bepaalde feiten misschien niet gebeurd, of had ik ondersteuning gezocht. Een diagnose is ook belangrijk omdat het deuren opent voor het vervolgtraject: met de diagnose kunnen we het proces starten om ondersteuning aan te vragen bij het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap.'

Omdat autisme op verschillende manieren tot uiting komt, kan het moeilijk zijn om het te herkennen, zeker ook voor gevangenis-personeel. Voluit werkt in het kader van het 'Vlaams strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden en geïnterneerden 2020-2025' het project 'Autisme vriendelijke gevangenis' uit. De vzw bood het AutismeBelevingsCircuit (ABC) aan, aan medewerkers van de FOD Justitie en de Vlaamse gemeenschap binnen de gevangenis. Via opdrachten en interactieve werkvormen konden zij de onzekerheid, verwarring en frustraties die mensen met autisme dagelijks meemaken, zelf aan den lijve ondervinden. Dat ABC werd positief onthaald bij de deelnemers. Bij Voluit pleiten ze er dan ook voor om het structureel in te bedden in de opleiding van justitiepersoneel, en nieuwe medewerkers concrete tips mee te geven rond autismevriendelijk communiceren en handelen. Ondertussen ontvangt elke nieuwe medewerker van de Vlaamse Hulp & Dienstverlening in de gevangenis van Gent het zakboek 'Autismevriendelijkheid'.

EEEN ZEKERE VEILIGHEID

Voluit werkt in de Oost-Vlaamse gevangenis op verschillende manieren met de doelgroep. Leen de Roo: 'In de gevangenis van Gent zijn we drie keer per week aanwezig op de zorgwandelingsdag. Dat is een aparte wandeling voor mensen in kwetsbare situaties. Dat gebeurt samen met het zorgteam van de gevangenis en een maatschappelijk werker van de medische dienst. Tijdens die wandelingen kunnen we gesprekken met hen voeren, en hen ondersteunen. Ook in onze andere gevangenis hebben we zo'n zorgwandelingsdag geïnstalleerd. Voor sommigen is dat enige keer dat ze buiten komen. Als dus door een staking de wandeling niet kan doorgaan, kan het zijn dat zij veertien dagen niet buiten komen.'

'Velen kiezen voor deze wandeling, omdat ze een zekere veiligheid biedt. Zeker ook voor mensen die zedenfeiten hebben gepleegd, en in de algemene gevangenispopulatie niet veilig zijn. In Gent hebben we daarnaast ook nog een groepsactiviteit buiten op de koer. Zo bieden we een extra buitenmoment én contactmoment aan.'

'In de Nieuwe Wandeling in Gent is er een apart zorgwerkhuis, waar mensen met een interneringsmaatregel kunnen werken en zo iets verdienen. Momenteel monteren ze bijvoorbeeld beugels voor een loodgietersbedrijf. Er is ook een plantentelerij en een naaiatelier. Ook in dit zorgwerkhuis ondersteunen we onze cliënten.'

'Elke begeleider heeft een aantal individuele cliënten die hij of zij van a tot z opvolgt. Daar zit een groot stuk psychosociale ondersteuning

bij, om het welbevinden in detentie - zo goed als mogelijk- te vergroten. Daarnaast is er de praktische ondersteuning zoals het regelen van een aankoop in de gevangeniswinkel, bezoek aanvragen, kledij binnenbrengen, de cel proper houden, hygiëne, etc. We beschikken over verschillende methodieken en materialen voor psychosociale ondersteuning, zoals het kwaliteits spel, of het verzwaringsdeken. Structuur brengen via schema's is vaak ook zeer belangrijk. De gevangenis lijkt voorspelbaar, maar er gebeuren voortdurend afwijkingen op de dagelijkse gang van zaken, denk maar aan celwissels, incidenten of stakingen. We trachten onze mensen goed te ondersteunen om met die onvoorspelbaarheid om te gaan.'

'Tot slot helpen we ook bij de re-integratie: samen op zoek gaan naar een geschikte plek in de samenleving. Dat kan zelfstandig wonen zijn, in een voorziening..... We bereiden met cliënten hun reclassering voor, bijvoorbeeld door mee te gaan op sollicitatie. Ten slotte werken we rond recidivebeperking. Wat was de aanleiding voor de gepleegde feiten? Hoe zouden ze die in de toekomst kunnen vermijden? Wat zijn beschermende factoren die we moeten inbouwen als ze naar buiten gaan? Welke behoeften hebben ze en hoe gaan ze die invullen op een maatschappelijk aanvaardbare manier?'

AUTISMEBELEVINGSCIRCUIT

De begeleiding die Voluit en anderen geven, moet gebeuren in de moeilijke omstandigheden van personeelstekorten, overbevolking en verouderde gebouwen. 'Het is niet gemakkelijk in die gevangeniscontext. Mensen zijn vaak zo overspoeld door alles wat er in die week gebeurd is, ook op de cel, dat ze eerst hun emmer moeten leegmaken als ze op gesprek komen. Ze zitten met veel te veel, veel te dicht op elkaar, dus dat geeft heel veel spanningen. Grondslapers hebben overdag eigenlijk geen plek om te rusten. Als dat gaat om iemand met autisme, is die tegen 14-15 uur vaak oververmoeid. Je kiest je celgenoten niet, en dat zorgt voor overprikkeling en conflicten. Er is ook veel misbruik tussen mannen onderling op de cellen. We proberen wel om wissels te vragen, maar ook de directie zit vaak met de handen in het haar. Er zijn in Gent geen gescheiden vleugels voor geïnterneerden of voor mensen met een beperking. We zien de detentieschade en de gevolgen daarvan iedere dag in de praktijk.' 'Doordat er veel tijd naar de psychosociale ondersteuning en praktische zorgen gaat, blijft er vaak te weinig tijd over om te werken aan de recidivebeperking, terwijl dat net heel belangrijk is.' 'De directies zijn zich heel erg bewust van het probleem, en staan ook echt open voor dialoog met ons. Maar ze moeten samen met ons toegeven: 'Wij kunnen hier niet toveren'. De profielen zijn de afgelopen jaren trouwens een stuk zwaarder geworden. Er zijn veel meer gedetineerden met een multiproblematiek. En dan is er ook nog het groeiend probleem van de geïnterneerden die niet kunnen doorstromen omdat er overal wachtlijsten zijn, zowel in de FPC's als in de VAPH-voorzieningen. In Gent zijn ca 180 van de 440 gedetineerden geïnterneerd, terwijl de capaciteit van het zorgteam maar op 80 berekend is.'

'We hopen dat er plekken zullen kunnen worden bijgemaakt in de verschillende voorzieningen, zowel psychiatrie als VAPH. De forensische zorghuizen zijn zeker een goed initiatief om naar uit te kijken. Ik geloof echt wel in dat concept, kleinschalige detentie met maatwerk en inzetten op de link met de buitenwereld en de omgeving.'

De aandacht in de gevangenis is er, zoveel is duidelijk, al geeft Leen De Roo aan dat zowel bewakingsassistenten als detentiebegeleiders nog veel meer opleiding zouden moeten kunnen krijgen.

BLINDE VLEK: VERHOOR

Als het over politie en justitie gaat, is de blinde vlek veel groter. Dat begint al bij het oppakken en het verhoor van verdachten. In De Juristenkrant 528 kon u lezen over de vrijspraak van een verdachte met een autismespectrumstoornis die door de politie hardhandig werd

aangepakt - en daarbij voor 'mongool' werd versleten - omdat hij de politie geen toegang tot zijn woonst wilde verlenen. In de lezersbrief in dezelfde editie gaven de ouders aan dat de politie maar weinig begrip of inleving kon opbrengen voor de mededeling dat hun zoon autisme heeft: 'Hij kon het toch goed uitlegen', was de respons.

In een artikel in Fatik (nr. 180, okt-nov-dec 2023) schreven Leen De Roo, postdoc-onderzoekster Yarimke Maljaars, en hoogleraar gezins- en orthopedagogiek Ilse Noens (KU Leuven) daarover: 'Mogelijke verklaringen voor een relatief hoge prevalentie van autisme in de gevangenis zijn bijvoorbeeld dat mensen met autisme meer kans lopen om aangehouden te worden voor crimineel gedrag, om te bekennen tijdens politieverhooren of om problemen te hebben met het verdedigen van hun rechten in de rechtbank. Andere mogelijke factoren die genoemd worden, zijn strengere veroordeling of een gebrek aan op autisme afgestemde forensische rehabilitatieprogramma's en risico-beoordelingen.'

Ione Geerts deed een gelijkaardige vaststelling in haar literatuuronderzoek: 'In verband met contact met politie en justitie is geen rechte lijn te trekken. Als autisme gepaard gaat met een verminderde toerekeningsvatbaarheid, zou je ervanuit kunnen gaan dat een rechter een minder zware straf zou geven. Daarentegen kan net door de stoornis gedrag op zitting als 'vreemd' worden ervaren. Mensen met autisme kunnen ook moeilijker liegen. Beide zaken kunnen net tot een heel tot een zwaardere bestraffing leiden. Het gebrek aan empathie kan ook verkeerdelijk geïnterpreteerd worden als een gebrek aan berouw of schuldenkenning en bijgevolg tot een zwaardere straf leiden.'

'Het is alleszins wel zo dat politie, onderzoeksrechters en strafrechters een groot gebrek aan kennis hebben over hoe ze verdachten met autisme of neurodivergentie moeten bevragen. Soms zit het in heel subtiel dingen. Wat gezien wordt als agressie, is misschien eerder onzekerheid of angst.'

Ook professor Catherine Van de Heyning (UAntwerpen) boog zich over het probleem van het verhoor van kwetsbare meerderjarige verdachten. In 2018 wees ze in het Tijdschrift voor Strafrecht op een aantal lacunes in de Saldus-wet. Die zijn er volgens haar nog altijd: 'Voor het Belgische recht blijft de basis dezelfde. Er is geen bijstand voorzien voor meerderjarigen met een kwetsbaarheid zoals dat het geval is bij minderjarigen met een kwetsbaarheid. Wat de mededeling van rechten betreft zijn beide categorieën van verdachten gelijkgesteld. Het vreemde blijft ik vinden dat ze niet gelijkgesteld zijn op het vlak van bijstand van een advocaat.'

'Artikel 47bis is gelukkig op een aantal vlakken veranderd door de omzetting van EU-recht. Een eerste aanpassing kwam er in 2024, naar aanleiding van de wet houdende verdere omzetting van de richtlijn 2010/64/EU van het Europees Parlement en de Raad van 20 oktober 2010 betreffende het recht op vertolking en vertaling. Zo moet er nu niet alleen een tolk zijn - plus een aantal bijkomende verplichtingen over vertalingen van rechten - bij iemand die een andere taal spreekt, maar ook bij 'de verdachte die lijdt aan spraak- en gehoorstoornissen'. Daarnaast is er de wet houdende organisatie van zittingen per videoconferentie in het kader van gerechtelijke procedures. Daarin is kwetsbaarheid opgenomen voor accommodaties van zittingen, inclusief voor de onderzoeksgerechten. Opnieuw, ietwat bevreemdend dat we wel die accommodatie noodzakelijk achten voor de behandeling van de zaak, maar niet voor de bewijsgaring die we als cruciaal erkennen voor de beoordeling.'

Leen De Roo geeft aan dat Voluit vroeger soms werd ingeschakeld bij een verhoor: 'Soms werd onze dienst gecontacteerd, voor tips om het verhoor op een autismevriendelijke manier te doen als men wist dat er een kwetsbaarheid was. Die tips moesten we dan wel geven op basis van verslagen en rapporten, zonder dat we de persoon hadden gezien. De tips gingen dan over traag spreken, checken dat de persoon alles begrepen had... Maar de laatste jaren

Tips voor politie, justitie en advocaten

Op de website 'Participate autisme' staan praktische tips voor ouders van kinderen met autisme die in contact komen met politie en justitie. Die tips geven de politie, maar ook advocaten en rechters handvaten bij verhoor en communicatie met mensen met autisme.

BIJ HET VERHOOR

1. Spreek rustig en gebruik korte zinnen.
2. Geef één boodschap tegelijk.
3. Laat tijd om informatie te verwerken.
4. Controleer of de ondervraagde de vraag begrepen heeft.
5. Vermijd figuurlijke taal of ironie.
6. Stel concrete en duidelijke vragen.

Let op bij vragen en verhoor. Sommige ondervraagden willen 'juist' antwoorden en zeggen snel ja, begrijpen vragen soms anders dan bedoeld, of vinden open vragen moeilijk. Daarom helpt het om:

1. Korte, directe vragen te stellen.
2. Duidelijk te zeggen dat 'ik weet het niet' ook oké is.

Hou rekening met stress en prikkels. Een politieverhoor of cel kan erg overweldigend zijn.

Let op signalen van spanning, zoals:

1. Stilvallen of niet meer reageren.
2. Wegkijken of handen op de oren.
3. Herhalende bewegingen.

Wat helpt:

1. Geef rust en tijd.
2. Vermijd plotse aanraking.
3. Leg uit wat er gaat gebeuren.

IN DE RECHTBANK

De advocaat kan de rechter vooraf informeren. Dat helpt om gedrag beter te begrijpen in context.

Bijvoorbeeld:

1. Minder oogcontact betekent niet dat iemand liegt.
2. Direct taalgebruik is niet bedoeld als onbeleefd.
3. Beïnvloedbaarheid of stress kan gedrag beïnvloeden.

Denk in termen van context, niet alleen gedrag. Gedrag ontstaat vaak in wisselwerking met de situatie.

Bijvoorbeeld:

1. Onduidelijke regels.
2. Onverwachte veranderingen.
3. Sociale druk.

<https://nl.participate-autisme.be/hulpmiddelen/praktische-gids/faq/wat-kan-doen-als-kind-autisme-contact-komt-politie-of-justitie>

OVB sleept Belgische staat voor rechter over Gentse gevangenis

De Orde van Vlaamse Balies (OVB) heeft de Belgische Staat voor de rechter gedaagd wegens de aanhoudende problemen in de gevangenis van Gent. De inleidingszitting vindt plaats op vrijdag 12 juni 2026 voor de rechtbank van eerste aanleg Oost-Vlaanderen.

Volgens de OVB zijn de omstandigheden in de gevangenis structureel problematisch en schenden ze de fundamentele rechten van gedetineerden. Onder meer overbevolking tot bijna 160 procent, een tekort aan personeel en gebrekkige medische zorg worden aangeklaagd.

De procedure volgt op een ingebrekestelling eind april, waarbij de overheid twee weken kreeg om maatregelen te nemen. Omdat die volgens de OVB uitbleven, stapte de organisatie nu naar de rechter. Met de zaak wil de OVB afdwingen dat de detentieomstandigheden verbeteren en de minimale menselijke waardigheid van gevangenen opnieuw wordt gegarandeerd. (RB)

worden we daar niet meer voor gevraagd. We hebben er in 2022 een artikel over geschreven in het Politiecahier. We horen ook wel verhalen van onze cliënten over hoe een verhoor is verlopen. Daar blijkt soms uit dat zij niet het gevoel hadden dat de politie echt geluisterd had of dat ze niet hadden kunnen zeggen wat ze wilden. Dat is jammer. Het voorstel uit de lezersbrief van de ouders om een autismedeskundige in te schakelen, daar kan ik wel achter staan.'

ONDUIDELIJKE JUSTITIE

Er zijn nog andere knelpunten in de contacten met justitie, denk aan onduidelijke en lange procedures (bijvoorbeeld bij internering), en aan de ingewikkelde taal in de brieven die gedetineerden van de rechtbank ontvangen. 'Ook daar moeten we vaak helpen met uitleggen wat er nu precies in die brief staat. Er is zeker nog werk aan duidelijke taal en justitiële communicatie', aldus Leen De Roo.

De voorwaarden die rechters opleggen, zijn een bijkomende bron van verwarring: 'Wat betekent het dat een veroordeelde 'geen lang-

durige sociale relaties mag aangaan'? Ook wij hebben moeite om dat concreet te maken. We proberen dan met de justitie-assistent in dialoog te gaan om dat te vertalen naar iets wat haalbaar is.'

'Een ander knelpunt is de veelheid aan voorwaarden. Er wordt van mensen die uit het gevangenis komen, verlangd dat ze voltijds werken. Dat is logisch, maar daarnaast moeten ze drugsbegeleiding volgen, eventueel psychische ondersteuning krijgen. Dat staat soms haaks op een voltijdse job. Er is ook het vele papierwerk. Voor mensen met autisme is dat extra uitdagend, zeker voor mensen die lang uit de samenleving zijn geweest. Die samenleving verandert. Mensen die uit detentie komen, onderschatten dat.'

'Een voorwaarde kan bijvoorbeeld zijn dat zij niet op internet mogen. Maar meer en meer praktische zaken moet je via internet regelen: een busticket kopen, je bankzaken regelen... Die voorwaarden van geen internet is eigenlijk stillaan onhaalbaar. Ik snap dat de rechtbank ze in bepaalde soorten zaken oplegt, maar de praktische vertaling is een ander paar mouwen.'